

ՍՈՑԻԱԼ-ԴԵՐԱՅԻՆ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՔԿՀ-ՈՒՄ (անզգուշությամբ հանցանք կատարած անձանց օրինակով)

Հոգվածում ներկայացված են անզգուշությամբ հանցագործություն կատարած անձանց հոգեբանական առանձնահատկությունները և ՔԿՀ-ներում նրանց դերային հարմարման հիմնախնդիրները: Մատնանշվում են հարմարման դրական արդյունքի վրա ազդող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. ՔԿՀ, ՃՏՊ, անզգուշությամբ հանցանք կատարած անձ, դիտավորությամբ հանցանք կատարած անձ, հանցավոր ինքնավստահություն, հանցավոր անփութություն, հանցավոր ենթամշակույթ, հոգեբանական դեֆիցիտ, դերային հարմարում:

ՔԿՀ-ում դատապարտյալի հարմարման և նոր դերի յուրացման հիմնախնդիրը արդիական է դառնում՝ պայմանավորված այն փաստով, որ հետազայում այդ դատապարտյալը կրկին դառնում է սոցիումի անդամ և նրա հետագա կյանքը, վարքը և գործողությունները, դրանց բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը կախված են ՔԿՀ-ում նրա հարմարման, նոր դերի յուրացման արդյունքում ձեռք բերած սոցիալ-հոգեբանական փոփոխությունների բնույթից, պահպանված կամ փոփոխված արժեհամակարգից:

Ներկայումս ՀՀ դատապարտյալների գերակշռող մասը դատապարտվում են որոշակի ժամկետով ազատագրվման (չնայած պակաս կարևոր չէ նաև ցմահ դատապարտյալների խնդիրը, քանի որ, բացի ՔԿՀ -ում նրանց հետ շփման

առանձնահատկություններից, օրենքը վերջիններիս նույնպես տալիս է գործի վերանայման հնարավորություն, որի հետևանքը կարող է լինել և՛ ռեժիմի փոփոխությունը, և՛ նույնիսկ պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատումը [4, էջ 9], և կախված այն հանգամանքից, թե ինչ ֆիզիկական և հոգեկան վիճակում է դատապարտյալը դուրս եկել ՔԿՀ-ից (խաթարված առողջությամբ, ագրեսիվ, անարդարության զգացումով կամ վրեժով ու հուսահատությամբ լցված), կարելի է մասամբ կանխատեսել, թե ինչպիսին կլինի նրա վարքը ազատության մեջ:

Աշխատանքը նպատակ է հետապնդում ուսումնասիրելու անզգուշությամբ հանցագործություն կատարած անձանց հոգեբանական առանձնահատկությունները, ՔԿՀ-ներում նրանց դերային հարմարման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև հարմարման դրական արդյունքի վրա ազդող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները:

ՀՀ Քրեական օրենսգրքի համաձայն [1:հդ.30] անզգուշությամբ կատարված հանցանքը կարող է դրսևորվել ինքնավստահությամբ կամ անփութությամբ: Հանցանքը համարվում է ինքնավստահությամբ կատարված, եթե անձը նախատեսել է իր գործողության (անգործության՝ հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, սակայն, առանց բավարար հիմքերի՝ ինքնավստահորեն, հույս է ունեցել, որ դրանք կկանխվեն: Հանցավոր ինքնավստահու-

թյան դեպքում անձը ոչ միայն չի ցանկանում վտանգավոր հետևանքների առաջացումը, այլև ձգտում է կանխել դրանք:

Փաստորեն, այս դեպքում անձի հոգեբանական վերաբերմունքը հետևանքների նկատմամբ ակտիվ է: Նա հույս է ունենում, որ վտանգավոր հետևանքները կկանխվեն, ընդ որում հույսը դնում է ոչ թե պատահականության վրա, այլ կոնկրետ, իրական հանգամանքների (ուժ, ճարպկություն, կյանքի փորձ, մասնագիտական պատրաստվածություն) և երևույթների, որոնք, իրոք, կարող են կանխել հնարավոր վտանգավոր հետևանքները, սակայն, ինչպես նշվում է օրենքում, այդ միտքը առանց բավարար հիմքերի է [5, էջ218]:

Քրեագետների մի մասը գտնում է, որ այս դեպքում անձը չի գիտակցում իր արարքի հանրորեն վտանգավորության բնույթը, այսինքն՝ վտանգավոր հետևանքը կանխելու հույսը չեզոքացնում է արարքի վտանգավորության գիտակցումը: Մյուս մասը գտնում է, որ հանցավոր ինքնավստահության դեպքում ևս անձը գիտակցում է իր արարքի հանրորեն վտանգավոր բնույթը, եթե նա գիտակցում է, որ իր արարքից կարող են վտանգավոր հետևանքներ առաջանալ, ապա նա գիտակցում է նաև այդ արարքի վտանգավորությունը [5, էջ217]:

Հանցանքը համարվում է անփութությամբ կատարված, եթե անձը չի նախատեսել իր գործողության (անգործության)՝ հանրության համար վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, թեև տվյալ իրադրությունում պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել դրանք [1, հդ.30]:

Հանցավոր անփութության ինտելեկտուալ չափանիշն այն է, որ անձը չի գիտակցում իր կողմից կատարվող գործողությունների (անգործության) հասարակական վտանգավորությունը: Դա տեղի է ունենում այն պատճառով, որ անձը հանցագործություն կատարելու նպատակ չունի: Նա խախտում է որոշա-

կի նորմեր, արգելքներ (շինարարական նորմեր, զենքի հետ վարվելու կանոններ, սանիտարահամաձարակային կանոններ կամ բոլորին հայտնի կենցաղային նախազգուշական կանոններ): Ընդ որում, այստեղ չնախատեսելը բնավ չի նշանակում տեղի ունեցողի նկատմամբ ցանկացած հոգեբանական վերաբերմունքի բացակայություն, այլ այդ վերաբերմունքի հատուկ ձև: Անփութության ժամանակ հետևանքները չնախատեսելը վկայում է անձի արհամարհական վերաբերմունքը օրենքի պահանջների, համակեցության կանոնների և այլ անձանց շահերի նկատմամբ: Կամային չափանիշը նշանակում է, որ անձը անհրաժեշտ ուշադրության և շրջահայացության դեպքում կարող էր և պարտավոր էր նախատեսել վտանգավոր հետևանքները [3, էջ213]:

Երբ անձը անզգուշությամբ է կատարում հանցագործությունը, նա որոշում է գործել իրեն հայտնի կերպով, կամ չկանխատեսելով իր արարքի հանցավոր հետևանքները (հնարավորություն ունենալով դրանք կանխատեսելու), կամ կանխատեսելով, սակայն թեթևամտորեն հուսալով, որ դրանք կկանխվեն ներկա կամ ապագա գործոնների միջամտության հետևանքով: Այս կամ այն հանցագործության մեջ մեղավորին ճիշտ գնահատելու համար (իրավակարգի համար վերջինիս քիչ կամ շատ վտանգավորության տեսանկյունից) անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի կողմից անձի անհատականության այն մասնիկները, որոնք վերջինիս ընտրության վրա դրական ազդեցություն են ունեցել (այլ կերպ ասած՝ դրդել են), մյուս կողմից՝ որոնք հանդիսացել են որպես կանխող դրդապատճառ և այլ ելք են հուշել ստեղծված իրավիճակում: Այսինքն՝ պետք է հաշվի առնել անձի կրիմինոգեն և կրիմինոռեպուլսիվ հատկանիշները: Այս երկու մասնիկների հարաբերակցությունից է կախված անձի՝ իրավակարգի համար ներկայացվող վտանգավորության աստիճանը [9, էջ 3]:

Ուսմունքը միայն մեղքի տարբեր ձևերի և դրա վրա ազդող այս կամ այն հանգամանքների մասին դեռևս բավական չէ: Անհրաժեշտ է նաև հանցագործի անձի հոգեբանական ուսումնասիրությունը միասնության մեջ, որը կբացահայտեր այդ անձին բնորոշ հատկանիշները, որոնց հողի վրա աճում են հանցագործություններում դրսևորվող դիտավորության և անզգուշության տարբեր երանգները [9, էջ 4]:

Զնայած, որ այս կատեգորիայի անձանց շարքում հանդիպում են անձանց տարբեր տիպեր, միևնույնն է, անզգուշությամբ հանցանք կատարած անձինք իրենց հոգեբանական առանձնահատկություններով սկզբունքայնորեն տարբերվում են դիտավորությամբ հանցանք կատարած անձանցից [6, էջ 27]:

Անզգուշությամբ հանցանք կատարած անձանց գոյություն ունեցող կերպարին բնորոշ են մշտական, ի սկզբանե նրան վերագրվող հատկանիշներ, այլ ոչ թե իրավիճակային գոյացություններ և հոգեվիճակներ: Այս կատեգորիայի անձանց բնորոշ է անվստահությունը, սթրեսի հետևանք հանդիսացող անհանգստությունը և չափից ավելի ինքնավերահսկումը: Վերոնշյալ անձինք էքստրեմալ-ծայրահեղ իրավիճակներում տրվում են վախի և ավելի շատ հակված են ոչ թե ռացիոնալ, այլ զգացմունքային հակազդումների: Վերջինների մոտ նկատվում է ցածր դիմադրողականություն ցնցումների նկատմամբ, ինչն էլ բերում է ծայրահեղ վիճակներում համարժեք կողմնորոշվելու և որոշում կայացնելու դժվարությունների: Ի սկզբանե այս անձանց համար սթրեսային են այն իրավիճակները, որոնց ելքը անկանխատեսելի է: Այս իրավիճակներում նրանք ավելի հակված են ստերեոտիպային, շաբլոն գործողությունների և ի վիճակի չեն բավականաչափ իրատեսորեն ընկալել իրադրությունը, ինչն էլ բերում է կանխատեսման սխալի [6, էջ 28]:

Այս անձանց վերագրվում են նաև

այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են էգոիզմը, սեփական գործողությունների և որոշումների սոցիալական հետևանքների հանդեպ անտարբերությունը, եթե դրանք իր համար շահավետ են կամ արդյունավետ, մասնագիտական գործունեության կանոնների հանդեպ ձևական վերաբերմունքը (այդ թվում նաև առավելագույն վտանգի աղբյուրների շահագործման): Հենց դա է պատճառը, որ չի կարելի անզգույշ հանցագործությունները որակել միայն որպես բարդ, էքստրեմալ իրավիճակում անփույթ գործողությունների արդյունք: Իհարկե, վերջիններիս որոշակի մասը կապված է մասնագիտական կամ կենցաղային գործունեության անվտանգության կանոնների չիմացության (կամ ոչ լրիվ իմացության), կամ կոնկրետ իրավիճակում դրանք կիրառելու ունակության բացակայության հետ, միևնույնն է, այդ խախտումների 55-60 % -ը կատարվում են գիտակցաբար, սովորական, այլ ոչ թե ծայրահեղ իրավիճակներում [8, էջ 462]:

Անզգուշությամբ հանցագործություն կատարած անձանց առանձնահատկությունն այն է, որ վերջիններս դիտավորությամբ հանցագործություն կատարած անձանց համեմատությամբ ունեն առավել ցածր հասարակական վտանգավորության աստիճան: Անզգուշությամբ կատարված հանցագործության հիմքում ընկած է ոչ թե հակասոցիալական կոնկրետ դրդապատճառը, այլ սուբյեկտի այս կամ այն սխալը (թեպետ՝ մեղավոր), կոնկրետ սահմանված անվտանգության կանոններին չենթարկվելը կամ դրանք խախտելը:

Հանցագործությունների այս տեսակը կատարվում է առավելապես ՃՏԴ-ների տեսքով: Յուրաքանչյուր տարի աշխարհում տեղի է ունենում մոտավորապես 60 մլն. ավտովթար, որոնց հետևանքով մահանում են հարյուր հազարավոր և վնասվում միլիոնավոր մարդիկ: Մի շարք երկրներում ավտոտրանսպոր-

տային պատահարները բոլոր մահացու պատահարների մեկ երրորդ մասն են կազմում՝ իրենց մասշտաբներով զիջելով միայն սիրտանոթային և օնկոլոգիական հիվանդություններին: Այսպիսով՝ կարելի է արձանագրել, որ անհամաչափ ընթացող գիտատեխնիկական առաջընթացը մարդու համար բնավ էլ անվտանգ չէ [8, էջ 459]: Բացի դրանից՝ անզգուշությամբ կատարած հանցագործությունների զգալի մասը կատարվում են տղամարդկանց կողմից, ինչը գլխավորապես բացատրվում է վերջիններիս՝ տեխնիկական միջոցների շահագործման մեջ մասնակցության գերակշռող դիրքով [8, էջ 462]:

Սա կարելի է բացատրել նաև այն հանգամանքով, որ հաճախ, առավելագույն վտանգի աղբյուրի հետ կապված ուշադրության և զգուշավորության սուր զգացողությունը անձին ետ է պահում տեխնիկական միջոցների և զենքի հետ անփույթ վերաբերմունքից, իսկ որպես կանոն, այս զգացողության սրությունը կանանց մոտ բնատուր է:

Ուշագրավ են Ա. Վ. Մոլոսովովի և մի խումբ հոգեբանների կողմից բանդիտիզմի և անզգուշությամբ հանցանք կատարելու համար (հիմնականում ՃՏՊ) դատապարտված հարյուրական անձանց շրջանում կատարված հետազոտությունների արդյունքում հայտնի դարձած փաստերը՝ հարցվողների մանկության տարիներին ունեցած դեֆիցիտների մասին: Դրանց պատկերը բնութագրում է մարդուն բնորոշ դեֆիցիտների համակարգը: Անզգուշությամբ հանցանք կատարած անձանց մոտ վառ արտահայտված են անձնական տարածության, մտերիմնարի հետ շփման և սուր զգացողությունների պակասը: Միևնույն ժամանակ նշված անձանց մոտ, ի տարբերություն կազմակերպված հանցավոր խմբերի անդամների, գրեթե բացակայում են նյութական ոլորտի (սնունդ, հագուստ և այլն) դեֆիցիտները [10, էջ 136]:

Նրանց կարծիքով՝ ակտուալ և չբավարարված պահանջմունքների այս պատկերը կարող է բացատրվել նրանով, որ փորձարկվողները մանկության տարիներին գտնվել են ծնողների և մեծահասակների գերհոգածության ներքո, ինչը միաժամանակ անտեսում է երեխայի անհատականությունը: Նշանակում է՝ ծնողները երես են տվել երեխային, բավարարել նրա նյութական պահանջմունքները՝ զուգահեռաբար զրկելով անկախությունից և պատասխանատու, որոշիչ իրավիճակներում սեփական արժեքը, նշանակությունը զգալու հնարավորությունից: Անհատին մարտահրավեր նետող այս իրավիճակների լուծումը մի շարք ինտենսիվ մտահոգությունների պատճառ է դառնում: Զրկված լինելով մեծերի հետ վստահության հարթակից՝ նրանք, փաստորեն, զրկված են եղել մեծանալու, «ընդունված» լինելու հնարավորությունից [10, էջ 137]:

Ուսումնասիրելով դիտավորությամբ հանցանք կատարած անձանց մանկական դեֆիցիտները, պարզ է դառնում որ, վերջիններիս էլ բնութագրական են սուր զգացողությունների և մտերիմների հետ շփման պակասը կամ բացակայությունը: Սրանք զուգորդվում են ուշադրության և նյութական կարիքներով (սնունդ, հագուստ, խաղալիք և այլն): Կարելի է ենթադրել, որ վերջիններիս համար հանցագործությունը հենց նյութական վիճակը բարելավելու և նյութական պահանջմունքները բավարարելու, այլ անձանց ցանկալի ուշադրությունը գրավելու միջոց է [10, էջ 139]:

Հոգեբանական պաշտպանական ոլորտի ուսումնասիրությունը, որպես դոմինանտ, վառ արտահայտված պաշտպանական միջոց երկու խմբերի մոտ էլ երևան է հանում պրոեկտումը, ռացիոնալիզացիան և ժխտումը: Անզգուշությամբ հանցագործություն գործած անձանց թեստավորման արդյունքների ուսումնասիրությամբ պարզ է դառնում, որ վերջիններիս մոտ առաջատար հո-

գերանական պաշտպանական միջոց է ժխտումը, որը ռացիոնալիզացիայի և պրոեկտման հետ միասին փորձարկվողների համար կազմում են յուրատիպ կայուն պաշտպանական մոդել, որտեղ անզգույշ վարքագծում չկան վտանգավոր հետևանքներ, այն սոցիալապես ընդունելի է և նույնիսկ անհրաժեշտ (օրինակ՝ անհրաժեշտ էր արագ հասնել տեղ), իսկ պատահական արդյունքում մեղավոր են այլ անձինք (ՃՏՊ-ի մյուս մասնակիցները): Ընդ որում, նրանց ինքնագնահատականի առանձնահատկությունները ցույց են տալիս ինքնավստահության բարձր ցուցանիշ՝ ցածր ներքին կոնֆլիկտների և սեփական անձի հետ անհամաձայնության համակցությամբ: Այս բոլորը երևան են գալիս սեփական անձի հանդեպ ընդհանուր առմամբ դրական վերաբերմունքի ֆոնի վրա (ցածր ներքին կոնֆլիկտայնություն) [10, էջ 140]:

Ինչպես գիտենք, ՀՀ Քր. օրենսգրքում պատիժը սահմանելիս հաշվի են առնվում հանցագործության վտանգավորության աստիճանը և բնույթը, մեղադրյալի անձը, այդ թվում, ծանրացնող և մեղմացնող հանգամանքները, ինչպես նաև նշանակված պատժի ազդեցությունը մեղադրյալի և վերջինիս ընտանիքի վրա:

Ամեն դեպքում, սոցիալական մեկուսացումը իր վնասակար ազդեցությունն է թողնում անձի հետագա կյանքի վրա, քանի որ անձի պատժի կրման հետևանք է անձի դեզադապտացիան, ինչի հետևանքով էլ հետպենիտենցիար շրջանում է՛լ ավելի է սահմանափակվում նրա՝ գոյություն ունեցող հասարակական և բարոյական նորմերին, ինչպես նաև ազատ կյանքի պայմաններին հարմարվելու գործընթացը: Կյանքի բնականոն պայմանների փոփոխության արդյունքում ի հայտ են գալիս գործոններ, որոնք որոշակիորեն ապակազմակերպում են անձի վարքագիծը կարգավորող հոգեկան գործունեությունը [11, էջ 148]:

Ազատագրվումն ինքնին, որպես

պատժամիջոց, ենթադրում է մի շարք սահմանափակումներ, որոնք դատապարտյալների մոտ կարող են առաջացնել դեզադապտացիա, առավելապես՝ հասարակությունից, ինչպես նաև ավելի խորացնել շրջապատի մերժումը: Գոյություն ունեցող սահմանափակումների թվին պետք է դասել ոչ միայն հարազատների և ընտանիքի անդամների հետ կապերի զգալի թուլացումը, այլև հասարակության հոգևոր արժեքների հետ առնչվելու հնարավորության (օր.՝ գրականության, մշակույթի, բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթություն ստանալու, աշխատանքային կոլեկտիվների և հասարակական կազմակերպությունների հետ) սահմանափակումը (մեր երկրի պայմաններում՝ վերը նշված երևույթները ոչ թե սահմանափակվում են, այլ համարյա բացառվում): Նշանակալի դեզադապտացնող և օտարեցնող նշանակություն կարող է ունենալ նաև դատապարտյալի կողմից ազատագրվումը որպես անարդար, ոչ արժանի տանջանքներ պատժառող պատժամիջոց ընկալելու հանգամանքը, ինչը բնորոշ է հանցագործների ճնշող մեծամասնությանը [7, էջ 277]:

Ազատագրվման պայմաններում վերահարմարման գործընթացի արդյունավետությունը պետք է կախված լինի մի շարք գործոններից. որպես կատարած հանցավոր արարքի հետևանք՝ պատժի իմաստի և անհրաժեշտության գիտակցումից, սեփական սոցիալ-հոգեբանական դերի գիտակցումից և ընդունումից, ինչպես նաև վերահարմարմանը և դեզադապտացիայի կանխմանը նպաստող ուղիների փնտրման գործընթացին մասնակից դառնալուց: Այսպիսով՝ ՔԿԿ-ի պայմաններում դատապարտյալի վերահարմարեցման մեխանիզմները իրենցից պետք է ներկայացնեն դատապարտյալի անձի սոցիալ-հոգեբանական վիճակի բարելավմանն ուղղված միջոցների համակարգ՝ նպատակ ունենալով հիմք ստեղծելու տվյալ անձի՝ հասարակու-

թյանը ինքնակամ վերաինտեգրման համար: Այդ պատճառով դատապարտյալի վրա պատժի կրման ժամանակակից համակարգի ներգործության միջոցները (ռեժիմը, աշխատանքը և պատժելու նպատակով ներգործության միջոցները (ոչ մի կերպ չեն նպաստում բարեհաջող հարմարման ընթացքին և հաճախ, դատապարտյալի անձի հոգեբանական և քրեաբանական որակների հետ միասին հանգեցնում են նյարդային-հոգեկան խախտումների [8, էջ 149]:

Հաշվի առնելով ՔԿՀ-ում դատապարտյալների շրջանում կատարված հարցումները՝ գտնում ենք, որ դա երբեմն այդպես էլ: Բնականաբար, խոսքը չի վերաբերում պատժամիջոցներին: Շատ հաճախ դատապարտյալները դժգոհում են ռեժիմի և աշխատանքի բացակայությունից, նույնիսկ ցանկություն են հայտնում սեփական ուժերով լուծել իրենց զբաղվածության հարցը (նրանցից ոմանք փորձ են արել փոքրիկ արտադրամաս հիմնելու, կենդանիներ խնամելու, ոմանք էլ բուհերում սովորելու): Կարծում ենք՝ բոլոր, նույնիսկ ամենաանհուսալի համարվող ղեպներում, աշխատանքը, զբաղմունքը, ուսումը անպայման դրական ազդեցություն կարող են ունենալ ինչպես կոնկրետ դատապարտյալի, այնպես էլ ընդհանուր ՔԿՀ հաստատության և վերջինիս սոցիալական նպատակների ու առաքելության իրականացման գործում:

Անզգուշությամբ հանցանք կատարած անձանց համար հատկանշական են շփման այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են այլ անձանցից իրենց հետ մտերիմ էմոցիոնալ կապ ստեղծելու սպասումները, շփման ընթացքում այլ անձանց ղեկավարելու ցանկությունը, ինչպես նաև սեփական անձին ղեկավարել թույլ չտալը և շփման մեջ մտնելու մեծ պահանջը: Ի հակադրություն վերջիններիս՝ դիտավորությամբ հանցանք գործած անձանց բնորոշ է միակ և վառ արտահայտված ձգտումը՝ շփման մեջ

ղեկավարել ուրիշներին: Ակնհայտ է, որ անզգուշ հանցագործների մոտ շփումը կառուցվում է զգացմունքայնորեն (էմոցիոնալ) կերպով ընդունված զրուցակից լինելու ցանկության շուրջը՝ իր համար ընդունելի, նպաստավոր պայմաններում (շփումը վերահսկելով): Ի հայտ է գալիս շփման «միակողմ» սխեմա. «Դուք ինձ ընդունում եք այնպիսին, ինչպիսին ես կամ, այն պայմաններով, որ ես եմ ցանկանում, և այդ ընդունվելու համար ես հազիվ թե փոխվեմ»: Չնայած, այս սխեմայի բացահայտմամբ մենք բացահայտում ենք նրա ուղղման, շտկման ռեսուրսների և միջոցների շրջանակը [9, էջ 139]:

Բնականոն կենսապայմանների փոփոխության արդյունքում ի հայտ են գալիս գործոններ, որոնք որոշակիորեն ապակազմակերպում են անձի վարքագիծը կարգավորող հոգեկան գործընթացները: Բնականաբար, ուղղման առավել արդյունավետ ուղիների որոնումը այսօր առավել քան արդիական է: Այն ստիպում է փնտրել ու կիրառել վերադաստիարակման և վերասոցիալականացման առավելագույն բարենպաստ մոտեցումներ և միջոցներ, որոնց արդյունավետության մասին կարելի կլինի խոսել միայն գործնականում տևական ժամանակ կիրառելուց հետո: Այդ մոտեցումներից մեկը լայն կիրառում ստացած ուղղիչ քրեակատարողական հիմնարկությունների և մարմինների դասակարգումն է, որոնք էլ հենց պետք է զբաղվեն դատապարտյալների «տարբերակմամբ»: Հենց դատապարտյալների ճիշտ տարբերակումն է, որ հետագայում կանխորոշում է դատավճռի ճիշտ կատարման ընթացքը, անհրաժեշտ պայման է դատապարտյալների հետ վերաբերմունքի ծրագրերի և միջոցների ընտրության, ինչպես նաև քրեակատարողական հիմնարկի գործունեության անվտանգության և արդյունավետության, առկա ռեսուրսների և հանրավորությունների հարցում [9, էջ 219]:

Պակաս կարևոր չէ նաև դատապար-

տյալների հետ վերաբերունքի և վարվելաձևի խնդիրների ու նպատակների ճշգրիտ ընկալումը: Դատապարտյալներ դասակարգումը պետք է կատարվի գիտականորեն մշակված ծրագրերի հիման վրա, քանի որ դրա իրականացումը հետապնդում է հետևյալ նպատակները.

1. տարբեր դասերի մեկուսացումը և առավել վտանգավոր ու քրեորեն «վարակված» անձանց կողմից նվազ վտանգավորների վրա բացասական ազդեցության կանխումը,

2. հարկադրանքի միջոցների և դաստիարակական ներգործության կիրառման տարբերակման ապահովում,

3. ուղղման և պատժի նպատակներին առավել համապատասխան ՔԿՀ-ների կառուցում [9, էջ 219]:

Դատապարտված անձանց մոտ ադապտացիայի առաջին փուլում (ազատագրկման վայրում գտնվելու երեքից չորս ամիսների ընթացքում) տեղի է ունենում նախկին կարծրատիպերի բեկում, տարաբնույթ բացասական հույզերի առաջացում, և այս նոր իրավիճակում ոչ բոլոր դատապարտյալներն են կարողանում ձիշտ կողմնորոշվել (նամանավանդ այն անձինք, որոնց համար դա առաջին դատվածությունն է): Որպեսզի հարմարումն անցնի արդյունավետ, ՔԿՀ աշխատակազմը, որ ղեկավարում է այդ գործընթացը, պետք է քաջատեղյակ լինի հարմարման վրա ազդող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հանգամանքների մասին: Դա հատկապես շատ կարևոր է ընդհանուր կողմնորոշման փուլում, երբ անձնակազմը պետք է դրսևորի համբերություն, հանդուրժողականություն և պատշաճ վերաբերմունք [2, էջ 394]:

ՔԿՀ-ներում անմիջական իրականացվող պրոֆիլակտիկ գործողություններից նախևառաջ կարելի է դիտարկել այնպիսիք, որոնք կապված են անձնակազմի ղեկավարման ոճի հետ: Այս հարցում վերջիններս պետք է խուսափեն որոշումների կայացման կամայականությունից, մշակեն անհատական

և խմբային վարքագծի գնահատման և անկարգություններին արձագանքման կոնկրետ չափանիշներ [7, էջ 280]:

ՔԿՀ-ում ստեղծվում է առանձնահատուկ քրեածին ոլորտ, որի դեմ պայքարը ոչնչով չպետք է զիջի երկրում հանցագործությունների դեմ պայքարին, և որի գոյությանը նպաստում են մի քանի հանգամանքներ. հիմնականը, կարծում ենք, քրեական ենթամշակույթն է, որը հանցագործների կողմից տասնամյակների ընթացքում մշակվել և կատարելագործվել է ինչպես ՔԿՀ-ներում, այնպես էլ դրա սահմաններից դուրս: Հաջորդը և իր կարևորությամբ չզիջողը՝ ՔԿՀ-ներում դատապարտյալների մեկուսացումն է, որի հետ սերտ կապի մեջ է տվյալ երկրում առկա պենիտենցիար քաղաքականության մակարդակը, և վերջինը՝ ՔԿՀ-ների միջավայրը, որտեղ դատապարտյալները փոխանակվում են իրենց հանցավոր փորձով և գիտելիքներով՝ որակավորման կատարելագործման նպատակով:

Այստեղ տիրող մթնոլորտը, ծավալվող հարաբերություններն ու բռնության պոթելումներն ավելի լավ հասկանալու համար նշենք, որ դատապարտյալների շրջանում քիչ չեն հոգեկան անտմալիաներով տառապող անձինք: Անհնար է ձիշտ կազմակերպել անհատական-դաստիարակչական ներգործությունը նրանց վրա՝ առանց հաշվի առնելու այս հանգամանքը: Միաժամանակ, սա հանդիսանում է քրեագիտական (քրեաբանական) խնդիր, քանի որ առանց կոնկրետ անձի մոտ այս կամ այն հոգեկան խանգարման առկայության և առանձնահատկությունների արտաքին դրսևորումների իմացության, անհնար է նրանց կողմից կատարվող նոր իրավախախտումների, այդ թվում և բռնությունների արդյունավետ կանխումը [7, էջ 275–276]:

Կարծում ենք, որ հանցագործ ենթամշակույթի ազդեցությունը վտանգավոր է առաջին հերթին հենց այս տիպի ան-

ծանց համար, քանի որ, ինչպես արդել նշել ենք, նշված անձինք մյուսներից տարբերվում են վտանգավորության առավել ցածր աստիճանով: Ի տարբերություն կրկնահանցագործ անձանց և վտանգավոր հանցագործների, անգոյությունը հանցանք գործած անձինք, փաստորեն, ՔԿՀ-ում հայտնվում են իրենց համար հիմնականում «անսպասելի» կերպով: Ինչպես չեն կանխատեսում իրենց արարքի վտանգավոր հետևանքը, այնպես էլ հետագայում այդ արարքի հետևանքով քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու հնարավորությունը նրանց համար անկանխատեսելի է լինում: Այս հոգեվիճակում գտնվող դատապարտյալները սովորաբար չեն խախտում ռեժիմը և աշխատում են անվերապահորեն ենթարկվել ՔԿՀ հսկող անձնակազմի պահանջներին:

Բռնությունը դատապարտյալների շրջանում արմատախիլ անելը, այնպես, ինչպես հանցավորության վերացումը, սկզբունքայնորեն անհնարին խնդիր է, սակայն միանգամայն հնարավոր է իջեցնել վերջինիս մակարդակը և նվազեցնել անձի դեմ կատարվող առանձնապես ծանր հանցագործությունների քանակը: Դա կարելի է իրականացնել երկրում քրեակատարողական համակարգի վերակազմավորման, ինչպես նաև դատապարտյալների շրջանում ագրեսիա ծնող պատճառների դեմ ուղղված հատուկ գործողությունների անցկացման միջոցով [7, էջ 280]:

Քանի որ, ինչպես արդեն նշվել է, դատապարտյալների 20 – 25% – ը տառապում է տարբեր հոգեկան անոմալիաներով, առավել անհրաժեշտ է դառնում ՔԿՀ – ում հայտնված անձանց հոգեբանական աջակցության ցուցաբերումը հատկապես, սկզբնական շրջանում, ինչպես նաև նրանց ուղղորդումը՝ դրական խմբերի հետ շփման գիտակցական ընտրության, միաժամանակ, կանխելով ոչ ֆորմալ կապերը բացասական կողմ-

նորոշման դատապարտյալների հետ: Անհրաժեշտ է հիշել, որ ազատագրվման մեջ հայտնվելու առաջին օրերը առավել վնասակար են, և հաճախ, ազատագրված անձը, ինքնապաշտպանության նպատակով կարող է բռնություն կիրառել: Միևնույն իրավիճակում գտնվող մեկ այլ անձ կարող է դառնալ նրա զոհը [7, էջ 281]:

Որքան շատ է դատապարտյալների շփման ոլորտը կարգավորվում պետության կողմից, այնքան նվազում է հանցավոր ենթամշակույթի ներգործության ոլորտը, և, ընդհակառակը, որքան պասիվ է պետության քրեակատարողական քաղաքականությունը, այնքան այդ ենթամշակույթը սկսում է ավելի արմատավորվել և կարևոր դեր խաղալ դատապարտյալի կյանքում: Ըստ էության, հետխորհրդային երկրներում հանցագործ ենթամշակույթը սկսել էր յուրատիպ պետաիրավական համակարգի դեր խաղալ: Բնականաբար, կախված այն իրողությունից, թե որքանով է պետության պենիտենցիար քաղաքականությունը արդյունավետ, ակտիվանում կամ պասիվանում է հանցագործ ենթամշակույթի ազդեցությունը դատապարտյալների վրա, նամանավանդ նրանց, ովքեր վերջնականապես կողմնորոշված չեն, տատանվում են կամ դատապարտվել են հասարակության համար նվազ վտանգավորությամբ բնորոշվող հանցագործության համար:

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարելի է գալ այն եզրահանգմանը, որ հարմարման ընթացքում յուրատիպ «պայքար» է գնում հանցագործ ենթամշակույթի և պետության պենիտենցիար գործունեության միջև: Հետագա արդյունքը՝ կունենանք ապագայում ուղղված, վերացողականացված անձ, թե հաստատված, ավելի պրոֆեսիոնալ հանցագործ, կախված է հենց այս փուլում դատապարտյալների հետ տարվող սոցիալական աշխատանքներից և նրանց հանդեպ վերաբերմունքից:

1. ՀՀ Քրեական օրենսգիրք:
2. Ս, Արզումանյան, Գրին Է., Իրավաբանական հոգեբանություն, Երևան, 2004:
3. Մ. Գրիգորյան, Քրեական իրավունք, Հնդհանուր մաս, Երևան, 2007:
4. Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը ՀՀ-ում, Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ, Երևան, 2012:
5. Քրեական իրավունք, Հնդհանուր մաս, Երևան, 2000:
6. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е., Психология преступника и расследования преступлений, Москва, 1996 (
7. Кудрявцев В. Н., Криминология, Москва, Юристь. 1997
8. Малкова В.Д., Криминология, Москва, Юстицинформ. 2006
9. Познышев С. В., Криминальная психология, Преступные типы, Москва. Инфра 2007
10. Научный журнал «Прикладная юридическая психология» N1, 2010г. Социально-психологические особенности личности осужденного за нарушение правил дорожного движения повлекшее по неосторожности причинение тяжкого вреда здоровью человека. Молоствов А. В.
11. cyberleninka.ru, Научные статьи, Теория и практика общественного развития, N3 2011г., Салахова В. Б.
12. cyberleninka.ru, Научные статьи, Проблемы определения путей и средств исправления осужденных, отбывающих уголовные наказания, N13 2011г. Сидоров В. П.

**ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО– РОЛЕВОЙ АДАПТАЦИИ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ
УЧЕРЕЖДЕНИЯХ (НА ПРИМЕРЕ ЛИЦ, СОВЕРШИВШИХ ПРЕСТУПЛЕНИЕ
ПО НЕОСТОРОЖНОСТИ)**

ЛУСИНЕ ЧИЛИНГАРЯН

*Университет практической психологии и социологии «Урарту»,
кафедра политологии и юриспруденции, ассистент, соискатель*

В статье рассматриваются проблемы, связанные с психологической адаптацией лиц, совершивших преступление по неосторожности в условиях исправительных учреждений, мотивация и взаимосвязанность их действий с детскими психологическими дефицитами. Представляются объективные и субъективные причины, влияющие на позитивный процесс психологической адаптации.

**PROBLEMS OF SOCIAL ROLE ADAPTATION IN CORRECTIONAL FACILITIES IN THE
CASE OF PEOPLE WHO COMMITTED CRIMES BY RECKLESS IMPRUDENCE**

LUSINE CHILINGARYAN

*«Urartu» University of Practical Psychology and Sociology
Chair of Law and Political Science, Assistant, Applicant*

The article deals with issues related to psychological adaptation of people in correctional facilities who committed crimes by reckless imprudence, the motivation and interrelatedness of their actions with the children's psychological deficiencies. Objective and subjective reasons influencing the positive process of psychological adaptation are presented.